

УДК 371-054.57(438):94(477.7) «1920/1929»

**МЕРЕЖА НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1920-Х РР.****кандидат історичних наук, Третякова О. А.**Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
Україна, Миколаїв.

У статті на основі архівних та інших джерел розглядається процес розвитку шкільної освіти польської національної меншини Півдня України в 1920-х рр. Окреслено історичні місця розселення польського населення у Південному регіоні; охарактеризовано спеціально утворені органи державної влади, на які покладалося завдання організації освітньої роботи серед національних меншин. Визначено причини та умови запровадження нової національної політики; проаналізовано нормативно-правові акти на основі яких створено нову систему освіти. Показано процес організації діяльності навчально-виховних закладів освіти для польського населення. Визначено позитивні та негативні аспекти їх діяльності. Внаслідок проведеного аналізу, ми дійшли до висновку, що польське населення двояко і неоднозначно відносилось до новостворених освітніх закладів. З одного боку, створення мережі національних шкіл з польською мовою навчання мало важливе значення для збереження їх самобутності та ідентичності, а з іншого, широка антирелігійна пропаганда та насадження комуністичної ідеології відштовхували польське населення від радянських національних шкіл. Крім того, погано розвинена мережа польських шкіл підвищеного рівня, слабка матеріально-технічна база навчання та відсутність кваліфікованих польськомовних вчителів негативно впливали на якість навчання в національних польських школах.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, національна школа, реорганізація, коренізація.

Tretyakova O. The features of educational development of the Polish population in the South of Ukraine in 1920s./ National university of Nicholaev V. A. Sukhomlinsky, Ukraine, Nikolaev

In the article on the basis of the archived and other sources the process of development of school education of the Polish national minority in the South of Ukraine in 1920s is examined. The historical places of Polish population's location are outlined in the South region; specially well-educated public authorities, which are the task of organization of educational work among national minorities are described. Reasons and terms of input of new national politics are defined; normatively-legal acts are analysed on the basis of that the new system of education is created. The process of activity organization of educational establishments for the Polish population is shown. The positive and negative aspects of their activity are determined. As a result of the conducted analysis, we concluded, that the Polish population in two ways and ambiguously behaved to the accrued educational establishments. From one side, networking of national schools with Polish studies had an important value for maintenance of their originality and identity, and from other, wide anti-religious propaganda and planting of communist ideology pushed away the Polish population from the Soviet national schools. Moreover, the badly developed network of Polish schools of the high level, weak material and technical base of studies and absence of skilled Polish teachers, influenced negatively on the quality of studies at the national Polish schools.

Key words: the Polish national minority, the South of Ukraine, national school, reorganization, indigenization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Радянська влада, будуючи соціалістичне суспільство, розуміла роль та місце в ньому національних меншин. Саме тому, в 1920-ті рр. проголошено політику «коренізації», одним з напрямків якої стало упровадження рідної мови і національних ознак у навчально-виховний процес. Не заперечним є той факт, що «коренізація»

мала важливе значення для розвитку польських національних закладів освіти. Однак, саме через освіту влада насаджувала свою ідеологію на польське населення, зовсім не враховуючи його національні особливості.

У зв'язку з цим досить важливого значення набувають питання дослідження та висвітлення процесу створення та організації діяльності мережі освітніх закладів для польського населення Півдня України в означений період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень, спеціально присвячених розвитку освіти національних меншин Півдня України в 20-х рр. ХХ ст., поки що існує небагато, хоча в цій галузі плідно працює цілий ряд авторів: О.О. Войналович, В.О. Животівський, Б.М.Чирко, Л.Д. Якубова [1, 21, 24, 25] тощо.

Формування цілей статті. Автор статті ставить за мету з власної точки зору розглянути особливості розвитку шкільної освіти польської національної меншини Півдня України в 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. За даними Всеукраїнського перепису населення 1926 року в Південній Україні проживало 23365 осіб польської національності. Більшість з них були міськими жителями і проживали в Миколаєві, Одесі та Херсоні. Компактними групами в сільській місцевості поляки проживали в таких населених пунктах: в Чаплинському районі – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі – Киселівка; Херсонському районі – Цареводар; Великолепетиському районі – Костянтинівка та Миколаївка, в Нижньосірогозькому – Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка. На території Миколаївського округу поляки проживали в таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району.

Погляди більшовиків на освітню справу були систематизовані та зіставлені з головними завданнями політичного та державного будівництва і законодавчо закріплені в «Кодексі законів про народну освіту УСРР», затвердженому 22 листопада 1922 року. Згідно з пунктом 23, УСРР, виходячи з прав національних меншин на культурне самовизначення, брала на себе обов'язок забезпечити «населенню всіх націй і національних меншостей, що населяють Україну, виховання і навчання на їх рідній мові» [22, с. 158]. Цим документом вперше підведена законодавча база під національні школи, окреслене їх місце в системі народної освіти України.

Центром, який керував всією освітньою роботою серед національних меншин України, став Народний комісаріат освіти. У 1921 році при ньому створено Раду національних меншин, при якій функціонували єврейське, німецьке, польське, татарське та інші національні бюро. Основною метою їх діяльності визначалося формуванням «наукових та організаційних засад роботи і всієї культурно-освітньої політики» [23, с. 95].

Аналогічні органи діяли при низових (губернських, повітових) ланках освітньої системи. На ці підрозділи покладалася відповідальність за становлення освіти національних меншин, і перш за все – шкільної. Центральна комісія національних меншин та її місцеві органи допомагали у вирішенні всіх практичних питань освітнього розвитку національних меншин.

Загальне уявлення про структуру та характер національної освіти України дає «Схема системи освіти серед національних меншин УСРР», прийнята в 1926 р. В ній сказано, що система освіти серед національних меншин УРСР співпадає зі всією системою народної освіти, що прийнята в УРСР. Відзначалося, що окрема національна школа створюється в тих пунктах, де є не менш 20 дітей національних меншин шкільного віку. Основою системи шкільної освіти була 4-річна школа (молодший концентр 7-річки) – сільська, містечкова, міська, яка будувалася на рідній мові відповідних національних меншин. Крім того, для кожної національності

створювалися в районних центрах, більших містечках і містах старші концентри 7-річки [24, с. 68].

На початку 1920-х років національних навчальних закладів для етнічних меншин, крім росіян, у Південній Україні не існувало, за винятком грецької школи в Одесі і незначної кількості німецьких та єврейських шкіл. Після прийняття ряду наведених вище постанов щодо національної освіти, мережа польських шкіл в Україні почала зростати. Отже розглянемо мережу польських освітніх закладів, що почали відкриватися в Південній Україні з середини 20-х рр. ХХ ст.

В Миколаєві працювала польська трудова 7-річна школа, заснована у 1882 році. У 1924 році там навчалося 78 учнів, заняття проходили польською мовою, російська вивчалася як предмет. Не вистачало підручників та дитячої літератури, однак Наросвіта ніякої матеріальної допомоги, крім оплати роботи вчителів, не надавала. «Завідуюча школи лояльно ставиться до радянської влади», проте двох вчителів планувалося замінити, бо вони «не відповідали вимогам радянської школи». Учні школи проводили всі революційні свята [6, арк. 8, 13]. В 1925 році кількість учнів збільшилася до 85, працювало 5 вчителів. Щомісяця випускалася стінгазета та вдалося залучити трьох учнів до організації юних піонерів. За словами доповідача Польбюро, робота піонер загону знаходилася тільки на стадії організації [7, арк. 8].

В 1926/27 н.р. в школі нараховувався 91 учень, з яких 86 – поляки, а 5 – іншої національності. Навчання проводилося польською, російською та українською мовами. Працювало 12 вчителів, з яких 6 – проводило навчання на польській мові, 1 – українською, 5 – російською мовами. При школі діяла книгозбірня (468 книг, з яких на польській мові – 232, на українській – 98, на російській – 128.) [12, арк. 236]. На засіданні Польбюро в травні 1927 року його керівник Ржепинський вказував на те, що багато поляків не посилають

дітей до національної школи тільки тому, що вона не повна семирічка [9, арк. 3].

В селах Миколаївської округи, де невеликими але компактними групами польське населення проживало в трьох населених пунктах, польських шкіл не було. Проте, поляки села Щербані Вознесенського району в 1924 році намагалися за власні кошти організувати школу, але через відсутність вчителя, вона пропрацювала лише три місяці зими [10, арк. 25]. Польська 4-річна школа в селі Щербані запрацювала в листопаді 1925 року, навчалося 28 учнів. Керівник Пюльбюро Ржепинський, який проводив там обстеження в грудні 1925 року, вказував на те, що у школі немає єдиних підручників, лише частина різнорідних для читання, з граматики та арифметики. Майже всі підручники за своїм змістом зовсім не відповідали радянській школі, адже були написані в дусі релігійному і національно-патріотичному, переповнені фотографіями польських королів. Крім підручників, зовсім не було навчальних посібників та карт. Розміщувалася школа в одній маленькій найманій кімнаті, розміром близько 4 кв. метрів, опалювалася за рахунок населення.

На загальних зборах селян, він поставив питання про реорганізацію школи на українську зі збереженням в ній польської мови як предмета. Обґрунтував свою пропозицію тим, що більшість селян асимілювалися, слабо або зовсім не володіли польською мовою та з дітьми своїми, переважно, розмовляли українською. Однак селяни одностайно виступили за збереження польської школи та вимагали побудувати нове шкільне приміщення з гуртожитком для дітей з інших сіл району, бажаючих відвідувати польську школу. Запропонували свою допомогу у будівництві [7, арк. 59-61].

Станом на 1926/1927 н. р. школу повністю забезпечили радянською літературою, в книгозбірні нараховувалося 69 книг, з яких 49 – підручників та 20 – для читання. Навчався 21 учень. Працювала школа в одну зміну, викладав один вчитель – Голодова Н. І. [11, арк. 75].

На хуторах Жовтень Очаківського району Баланівської сільради та Іваницький Новоодеського району Ново-Шмідтівської сільради, польських шкіл до 1926 року не існувало, а в українські школи сусідніх сіл населення дітей не відправляло. Це пояснюється частково віддаленістю шкіл, відсутністю взуття та одягу, але найголовніше – це прагненням населення навчати і виховувати своїх дітей національною польською мовою. Молодь, не маючи новітньої радянської літератури, зачитувалася наявними у деяких з селян старими, непридатними та вилученими з обігу книгами Сенкевича, Родзевича та ін. Селяни в домашніх умовах навчали дітей польської мови. Останні разом з молоддю і дорослими співали за наявними у них книжками національні, патріотичні і релігійні пісні та гімни, як-то: «Боже цю польське», «С дымом пожаров», «Я польское дитя – тебя благодарю», «Мы хотим бога, святая пани» і т.д. [8, арк. 38]

В лютому 1926 року на засіданні Польбюро Миколаївського окружкому з доповіддю по обслідуванню хутора Жовтень виступав Ф. Васютинський. Він звернув увагу на те, що на хуторі проживає близько 40 дітей шкільного віку від 7 до 16 років, а школи немає. Тому, доповідач висунув пропозицію негайно створити школу на хуторі [8, арк. 15].

Через багаторічний недорід селяни хутора Жовтень сильно зубожіли, розпродали живий інвентар, подекуди голодували. Тому надати допомоги в організації школи не могли, за винятком використання їх робочої сили [26, арк. 38]. А от селяни хутора Іваницький, де нараховувалося 35 дітей віком від 6 до 15 років, за власні кошти на суму 65 крб. купили стіни зруйнованого кам'яного будинку під школу. Для закінчення будівництва необхідна була сума в 300 крб, які селяни дати не могли через багаторічний недорід в районі [8, арк. 28, 38]. Проте за рахунок окрінспектури до початку 1926/1927 н.р. школи в селах були відкриті.

Курс навчання в польській трудовій школі хутора Жовтень становив 3 роки. Навчалася 18 учнів, усі – поляки. Викладання проводилося польською

мовою, вчитель – Стаценко О. Є. В селі Іваницькому запрацювала 4-х річна трудова школа. Навчалось 30 учнів – всі поляки, за соціальним походженням – діти хліборобів. Викладання проводила вчителька – Томашевська В. В. польською мовою. Працювала книгозбірня (44 книги, з яких 26 – польською мовою, 18 – українською) [11, арк. 122, 188].

В Херсонській окрузі в 1925/1926 рр. працювало 4 польшколи, в яких почалося 223 учня, що становило 52 % всіх польських дітей. Викладало 6 вчителів [17, арк. 52]. У Херсоні польська трудова школа № 12, заснована в 1910 році, мала виробничий ухил: кустарний та кооперативний. Навчалось 24 учні, з яких 10 – хлопчиків та 14 – дівчаток, за національністю всі поляки. В книгозбірні нараховувалося 76 книг, з яких 26 – підручники та 50 – для читання, більшість яких куплено коштом батьків [20, арк. 105-106].

В селі Цареводар школу з польською мовою навчання відкрили в 1925 році, підручників польською мовою не було, користувалися українськими. Працювала в одну зміну, викладав молодий вчитель В. Семашко, поляк, мав вищу освіту, прибув з Бердичівського повіту. Навчалось 26 учнів, з них хлопчиків – 14, дівчаток – 12 [18, арк. 31].

Киселівська польська трудова школа-семирічка бере початок у 80-ті роки ХІХ ст. зі звичайної церковноприходської школи. Викладання велося польською мовою, вивчали українську та російську. В 1925 році навчалось 82 учня, а в 1926 їх кількість збільшилася до 137. Школа мала виробничий сільськогосподарський ухил, заняття проводили три вчителі – Гринкевич А. Т. (директор), Гринкевич М. І. та Марковська А. М. При школі діяла книгозбірня для дітей (всього 22 книжки, з яких 5 українською, 7 – російською та 10 – польською мовами) та педагогів (всього 47 книжок, 12 – українською, 16 – російською, 20 – польською мовами), підручників було 36, з яких українською – 6, російською – 8 та польською – 22. Працював дитячий драматичний гурток [13, арк. 37]. Незважаючи на тяжкі умови навчання, вчилися старанно. Не вистачало зошитів, шкільного приладдя, мали лише по

два підручники на клас. Тому уроки робили разом, як тоді говорили «кулками». Одна «кулка» на цій стороні села, а друга – на тому боці.

За свідченням Загорельської Феодосії Андріївни, вчителів вирізняла висока освіченість та культурність. Жінки одягалися в спідниці та блузки, на голові завжди хустка, взимку – тепла, влітку – прохолодна. Чоловіки, як правило, одягали костюми. Вчителі чемно та ласкаво поводитися з учнями. Найбільшим покаранням вважалося, коли вчитель забирав в учня книги. Для того, щоб отримати їх знову, до школи треба було прийти з батьками. Це вважалося великим соромом.

В 1928/1929 рр. в школі вже навчалось 202 учні, хоча загалом по Киселівці нараховувалося 289 дітей шкільного віку.

В інших польських школах округу кількість учнів в 1928/1929 рр. збільшилася: в Цареводарі – з 26 до 37, а в Преображенці з 41 до 59 учнів. Запрацювала польська школа в селі Григорівка, де навчалось 32 учні [19, арк. 143].

Польське населення Великолепетиського та Нижньосірогозького районів також було достатньо забезпечене національними школами. В Костянтинівці з 1900 року існувала польська 4-х річна трудова школа з польською мовою викладання. На 1 січня 1927 року там навчалось 97 учнів, з яких 48 – хлопчиків та 49 – дівчаток, за національністю – всі поляки. Викладали два вчителі – Івашкевич Т. Я., який обіймав посаду завуча та Скрушинська К. Ф. Також мали сторожа – Релішевська Ю. П. Заробітна плата завуча становила 43 крб., вчительки – 40 крб., сторожа – 12 крб. При школі діяла книгозбірня для дітей (194 книги, з яких для читання – 16, підручників – 178) та для педагогічного персоналу (16 книг) [4, арк. 194-195].

В селі Миколаївка працювало дві трудшколи, що обслуговували польське населення. Миколаївська 4-х річна трудова школа заснована в 1903 році, мова навчання – українська. Станом на 1 січня 1927 року у ній навчалось 86 учнів, з яких українців – 33, а поляків – 53. Викладали два

вчителя – Мищенко М. І., яка була завучем та Харченко Г. М. Діяла дитяча книгозбірня (625 книжок) та книгозбірня для педагогів (18 книжок) [4, арк. 196].

Косаківська польська двохрічка заснована в 1926 році, навчання проводилося польською та російською мовами. На 1 січня 1927 року там навчалось 39 учнів, з яких 6 – українці, вони навчалися російською мовою та 33 – поляки, які навчалися на національній мові. Працювала школа в одну зміну, викладав один вчитель – Чернецький П. Р., який був завучем та мав стаж роботи 9 років. При школі функціонувала книгозбірня для дітей та педагогів [5, арк. 17-18].

Новопетрівська 4-х річка заснована у 1917 році. Навчався у ній 71 учень, за національністю всі поляки, мова викладання – польська. Працювала школа у дві зміни, у першій зміні навчалось – 46 учнів, у другій – 25. Викладали два вчителі – Стржильчик Л. І., завуч, 17 років педагогічного стажу та Вебер А. Р., педагогічний стаж 3 роки. В школі діяла дитяча та педагогічна книгозбірня [5, арк. 42].

В Одеському окрузі польські школи працювали лише в місті. В 1924/1925 н. р. працювала лише одна школа, де навчалось 176 дітей. Наступного року вже діяло дві школи, а кількість учнів збільшилася до 394 [16, арк. 28].

В 1926/1927 н. р. в Одесі навчався 761 учень польської національності. Польські школи відвідувало 423 учні, з яких: поляків – 416, інших національностей – 7. Решта навчалася: в російських школах – 186, українських – 157, єврейських – 2 учні [16, арк. 156].

В 1927/28 н. р. близько 64 % польських дітей навчалось в національних школах. Однак повністю охопити польських дітей національними школами, за існуючої мережі польшкіл було важко. Адже поляки дуже розкидано проживали по місту, і з окремих місць польські діти не могли відвідувати польшкіл [14, арк. 81].

В селах польських шкіл не було. Однак, можемо прослідкувати кількісне збільшення польських учнів в загальних школах чи школах інших національностей за роками. Так, в 1924/1925 н. р. навчався 71 учень, а в 1925/1926 році вже 98 учнів. Наступного року навчалось 109 польських учнів, з них: в українських школах – 82, російських – 7, німецьких – 18, молдавсько-українських – 2 учні [16, арк. 16, 156]. Треба відмітити, що польські діти, які не відвідували польських шкіл, в місті більшість навчалися в російських школах, а на селі – в українських.

Польське населення досить позитивно ставилося до польських шкіл. Проте в якості своєї роботи національні школи дуже відставали від українських та російських через недостатню кількість національних педагогічних кадрів, навчальної літератури, щкільного обладнання, спеціальних приміщень тощо. Погано розвинена мережа польських шкіл 2-го концентру порушувала наступність у системі освіти польського населення. Ця проблема була не тільки регіональною, а загальноукраїнською. Більшість польських дітей, що закінчували початкову школу національною мовою, змушені продовжувати навчання в українських чи російських 7-річках, що негативно впливало на досягнення учнів.

З іншого боку були труднощі в продовженні освіти після закінчення 7-річки національною мовою. Наприклад, в Одесі польські діти по закінченні семирічки не мали можливості продовжувати навчання через відсутність вузів та профшкіл на національній мові. Вступати до профшкіл українських чи російських було неможливо, бо незнаючи спеціальної термінології цими мовами, вони не могли скласти іспити. «Це дискредитує польські школи, негативно впливає на політичний настрій населення і підриває проведення нашої нацмен політики» – відмічалось у доповідній записці щодо стану польшкіл [15, арк. 22].

Висновки. Отже, протягом 20-х рр. для польського населення створено мережу національних шкіл з польською мовою навчання, що мало важливе

значення для збереження їх самобутності, в першу чергу – мови, яку вони почали забувати. Радянська компартійна верхівка вклала в цей процес свою мету – формування нової «радянської людини», виховання нових комуністичних кадрів – ідеологів та творців світлого соціалістичного майбутнього. Наштовхнувшись на хвилю несприйняття нової радянської освіти, комуністичне керівництво на початку 1930-х років, починає кардинально змінювати свою національну політику не лише в освітній сфері, а загалом. Зміцнений комуністичний режим, створивши широку мережу психологічного, духовного, а найголовніше адміністративного та карального впливу на населення, переходить до боротьби з усіма незгодними з політикою партії. Це призвело до поступового закриття всіх польських освітніх установ або переведення їх на українську чи російську мову викладання.

Література:

1. *Войналович О.О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20 – 30-і рр. – Київ - Полтава: Рідний край, 1992. – 148 с.;*
2. *Всесоюзний перепис населення 1926 року. – Т.ХІV. – М: ЦСУ СРСР, 1929. – С. 12-36.*
3. *Данильченко О.П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. // УІЖ. – 1999. - № 3. – С. 74-88;*
4. *Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р-3756. – Оп. 1. – Спр. 1022. – 199 арк.*
5. *ДАЗО. – Ф. Р-3756. – Оп. 1. – Спр. 1028. – 162 арк.*
6. *Державний архів Миколаївськ області (далі – ДАМО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 116. – 18 арк.*
7. *ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 226. – 77 арк.*
8. *ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 298. – 69 арк.*
9. *ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 403. – 23 арк.*

- 10.ДАМО. – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 889. – 418 арк.
- 11.ДАМО. – Ф. Р-985. – Оп. 1. – Спр. 1276. – 276 арк.
- 12.ДАМО. – Ф. Р-985. – Оп. 1. – Спр. 1277. – 255 арк.
- 13.ДАМО. – Ф. Р-1554. – Оп. 1. – Спр. 226. – 648 арк.
- 14.Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 1543. – 103 арк.
- 15.ДАОО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 2146. – 36 арк.
- 16.ДАОО. – Ф. Р-969. – Оп. 3. – Спр. 471. – 201 арк.
- 17.Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – 285 арк.
- 18.ДАХО). – Ф. Р-169. – Оп. 1. – Спр. 765. – 140 арк.
- 19.ДАХО). – Ф. Р-414. – Оп. 1. – Спр. 870. – 184 арк.
- 20.ДАХО. – Ф. Р-435. – Оп. 1. – Спр. 799. – 230 арк.
- 21.Животівський В.О. Освіта національних меншин у 1920-ті роки як знаряддя комуністичного переродження суспільства // Відродження. – 1995. - № 4. – С. 73-74.
- 22.Культурне будівництво в Українській РСР : Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр. : Зб. докум. у 2-х т. – Т.1. (1917-червень 1941 рр.). / [упоряд.: З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко, Ю. Б. Медведєв] – К. : Політвидав, 1959. – 883 с.
- 23.Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР// УІЖ – 1990. – №6. – С. 95-96.
- 24.Чирко Б.В. Під пресом імперської ідеології. Початок формування національної школи та її денационалізація в умовах тоталітарного режиму (1920-1930-ті рр.) // Відродження. – 1993. – № 1. – С. 66-68;
- 25.Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30 роки): коренізація та депортація. // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 22-35; 1999. – № 1. – С. 41-55.

26.Центральний державний архів вищих органів влади та управління країни. – Ф. Р-5. – Оп. 2. – Спр. 982. – 27 арк.

References:

1. *Voinalovych O.O. Orhanizatsiia shkilnoi osvity dlia natsionalnykh menshyn v Ukraini: 20 – 30-i rr. – Kyiv - Poltava: Ridnyi krai, 1992. – 148 s.*
2. *Vsesoiuznyi perepys naseleattia 1926 roku. – T.KhIV. – M: TsSU SRSR, 1929. – S. 12-36.*
3. *Danylchenko O.P. Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pivdnia Ukrainy v 20-kh rr. KhKh st. // UIZh. – 1999. – № 3. – S. 74-88;*
4. *Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti (dali – DAZO). – F. R-3756. – Op. 1. – Spr. 1022. – 199 ark.*
5. *DAZO. – F. R-3756. – Op. 1. – Spr. 1028. – 162 ark.*
6. *Derzhavnyi arkhiv Mykolaiivsk oblasti (dali – DAMO). – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 116. – 18 ark.*
7. *DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 226. – 77 ark.*
8. *DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 298. – 69 ark.*
9. *DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 403. – 23 ark.*
10. *DAMO. – F. R-99. – Op. 1. – Spr. 889. – 418 ark.*
11. *DAMO. – F. R-985. – Op. 1. – Spr. 1276. – 276 ark.*
12. *DAMO. – F. R-985. – Op. 1. – Spr. 1277. – 255 ark.*
13. *DAMO. – F. R-1554. – Op. 1. – Spr. 226. – 648 ark.*
14. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (dali – DAOO). – F. P-7. – Op. 1. – Spr. 1543. – 103 ark.*
15. *DAOO. – F. P-7. – Op. 1. – Spr. 2146. – 36 ark.*
16. *DAOO. – F. R-969. – Op. 3. – Spr. 471. – 201 ark.*
17. *Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali – DAKhO). – F. R-2. – Op. 1. – Spr. 1422. – 285 ark.*
18. *DAKhO). – F. R-169. – Op. 1. – Spr. 765. – 140 ark.*

19. DAKhO). – F. R-414. – Op. 1. – Spr. 870. – 184 ark.
20. DAKhO). – F. R-435. – Op. 1. – Spr. 799. – 230 ark.
21. Zhyvotivskiy V.O. *Osvita natsionalnykh menshyn u 1920-ti roky yak znariaddia komunistychnoho pererodzhennia suspilstva // Vidrodzhennia. – 1995. – № 4. – S. 73-74.*
22. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR : Vazhlyvi rishennia Komunistychnoi partii i Radianskoho uriadu 1917-1959 rr. : Zb. dokum. u 2-kh t. – T.1. (1917-cherven 1941 rr.). / [uporiad.: Z. I. Zobina, H. O. Kravchenko, Yu. B. Medviediev] – K. : Politydav, 1959. – 883 s.*
23. *Polozhennia pro orhanizatsiiu spravy osvity natsionalnykh menshostei, yaki naselialiut terytoriiu USRR// UIZh – 1990. – № 6. – S. 95-96.*
24. Chyrko B.V. *Pod presom imperskoi ideolohii. Pochatok formuvannia natsionalnoi shkoly ta yii denatsionalizatsiia v umovakh totalitarnoho rezhymu (1920-1930-ti rr.) // Vidrodzhennia. – 1993. – № 1. – S. 66-68;*
25. Yakubova L.D. *Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh men-shoste Ukrainy (20-30 roky): korenizatsiia ta deportatsiia. // UIZh. – 1998. – № 6. – S. 22-35; 1999. – № 1. – S. 41-55.*
26. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia krainy. – F. R-5. – Op. 2. – Spr. 982. – 27 ark.*